

POLJA

ČASOPIS ZA KULTURU, UMETNOST I DRUŠTVENA PITANJA

NOVI SAD – GODINA XXVIII – CENA 40 DIN

mart

'82.

broj 277

TEMA BROJA: PSIHOANALIZA I IDEOLOGIJA (121-129 str.)

dve pesme

pero zubac

zeleni kurjak

*U snu je zelen kurjak
niz do zeleni slazio*

*Potok se peo uz breg,
pevale su potočare.*

*Zelenruka je devojka
na zelenome potoku
zeleno ždrebe pojila.*

*Sa vrha zelenog javora,
u koži mladog jagnjeta,
zelenim sam je glasom
od vuka zelena branio.*

tvoj lik na rubu predela

*Pokušavam rečima da doslikam crtež usnitog predela
beležim rubove od modrog ranog osvita,
krošnjju projutrenu u dnu zamišljenog vidika
i dečaka u vrhu koji bere rane plodove.*

*Zelen, je dan u zelenom polju i trava je viša
od dečaka koji niz polje u jutro promiče.
Gde si ti na toj slici, gde si mi ti uopšte?*

*Mesec je srpanj, rastu teške vreline i bele se
mlečni oblaci na samom rubu predela.*

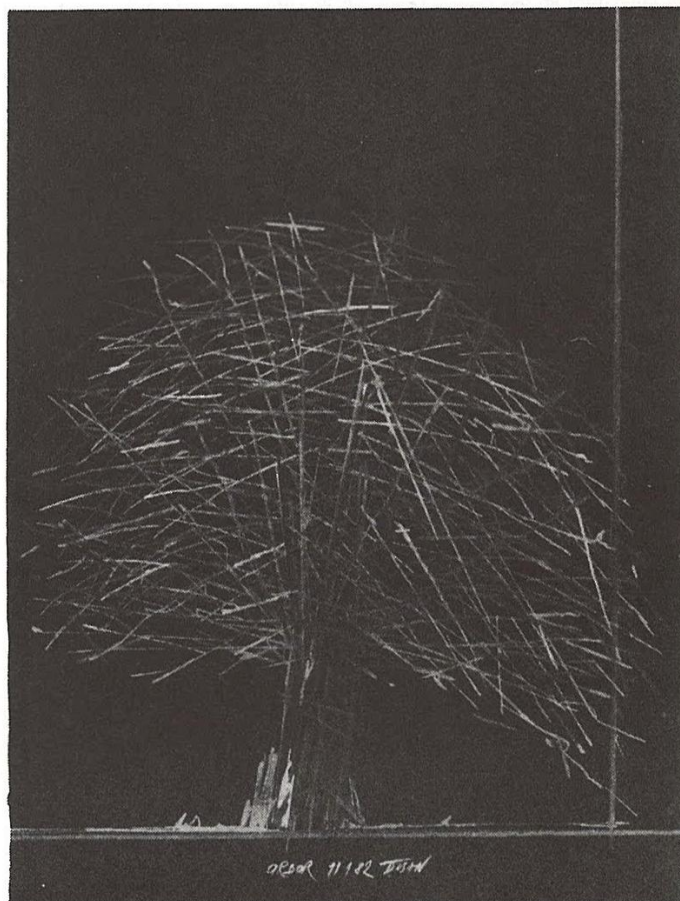
*Ti si ta trava visoka kroz koju ni leto ne
sme da zakorači i krošnja ona srolika
u kojoj dečak spokojno rukama po lišću prebira.*

*Ti si taj dečak koji na moje detinjstvo miriše
i trk si dečji vrludav i spokojan u nevidišu.*

*Ti si i ova ruka koja se zaželela tvog lika
pa uzaludno pokušava da ga u predeo iz sna ucrti*

uvod u pitanja kulture

jože pogačnik

likovni prilozi na naslovnoj strani, na stranama 114, 129 i 153, dušan todorović

Uprkos reprezentativnosti koju pojam kulture sadrži sam po sebi možemo da kažemo da je od svih mogućih pojmova koje čovek upotrebljava upravo ovaj najviše protejski. A. Kreber (Kroeber) i C. Klukhohn (Kluckhohn) su već 1952. godine mogli nabrojati 257 različitih definicija kulture, što je samo delimično prouzrokovano činjenicom da se njome bave mnogobrojne naučne discipline (filosofija, sociologija, istorija, antropologija i druge), među kojima nema i ne mora biti pravih zajedničkih ishodišta. Očigledno se pri određivanju pojma kulture radi o pojavi koja je po svojoj prirodi, više od ma koje druge, pojava s više lica, u koju treba dublje prodreti ako se želi otkriti njena stvarnost u onim slojevima u kojima se pojavljuje, ostvaruje i deluje.

Pojava koju označava taj izraz stara je koliko i čovek; u današnjem značenju je pojam kulture počeo da se upotrebljava krajem XVIII veka. Kad je nemački naučnik J. H. Adelung 1782. objavio istoriju kulture, pojam kulture je upotrebljavan na izrazito praktičnoj ravni značenja; kao naučni termin upotrebljen je tek u delu *Primitivna kultura* J. B. Tejlora (Taylor), koji ga je u prva dva poglavlja (o nauci o kulturi i o razvoju kulture) postavio kao ishodište nove nauke – kulturologije (kultura je, po njemu, »složena celina koja obuhvata znanje, religiju, umetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovek usvojio postavši društveno biće«). Oba

andrejev ★ blažević ★ despot ★ dolar ★ drašković ★ harasimović ★ jovanović ★ kećman ★ krstanović ★ miščević
petrinović-pisarev ★ sekelj ★ simeunović ★ špeman ★ tejt ★ vesteg

autora su pojam kulture etimološki povezala s latinskim ekvivalentom *Cultus/cultura*, (cultura, što donekle ima široke sadržinske konotacije (gajenje, obrada, upotpunjavanje, negovanje, oplemenjivanje, vaspitanje, obrazovanje i poštovanje). Sve te konotacije dodiruju se u tri osobine: kultura je proces koji svojim tokom vodi prema boljem i lepšem, dok ono što je postignuto uz njenu pomoć ima svoju vrednost i opšti značaj. Subjekt tog procesa je čovek kao generičko i društveno biće, što je, zbog neodredljive i fluentne osnove samog pojma kulture, dovelo do toga da je istraživačka misao rano i brzo mogla da sagleda zakonitosti anorganske stvarnosti i organskog sveta i života, a da, s druge strane, usred zivanja kulture još uvek, manje ili više uspešno, traži njeno iradijaciono središte i istorijske zakonitosti.

Radovi o kulturi u ovoj knjizi samo se delimično tiču navedene problematike. Ova osobina tesno je povezana s ulogom kulture kod pojedinih jugoslovenskih naroda; kod svih dolazi do redukcije na nekoliko dimenzija kulture – bitnih doduše – ali s aspekta celine ipak parcijalnih. Ako je kultura, prema *Enciklopediji Leksikografskog zavoda*, »celina materijalnih i duhovnih vrednosti koje je čovek ostvario u svojoj društveno-istorijskoj praksi kako bi zavladao prirodnim silama, razvitkom proizvodnje i rešavanjem društvenih zadataka«, onda je kod nas naglasak bio na duhovnim vrednostima. U ove vrednosti, po definiciji, spadaju rezultati nauke, umetnosti i filosofije, zatim moral i običaji, što sve zajedno čini duhovnu kulturu, od koje je aktualizirana pre svega umetnost. Taj izbor nije slučajna; o zasnivanju duhovne kulture kod Slovenaca razmišljao je još M. Čop kad je 1833. povezivao poeziju s kultiviranjem jezika, pri čemu je, što je karakteristično, dodao da je ona »i najnezavisnija od unutrašnjih prilika«. Zatim je nastavio: »Ako je zbog tih prilika skoro nemoguće misliti na uspostavljanje prave nauke na našem domaćem jeziku, ipak za naše pesnike nema smetnji da se slavno takmiče s pesnicima drugih Slovena« (*Nuovo Discacciamento di lettere inutili*). Stvarao i stvaranju su još ovde pripisani poseban značaj i odlučujuća uloga, koju oni u kulturnom životu jugoslovenskih naroda imaju od kraja XVIII veka nadalje. Taj značaj i ta uloga zasnivaju se na dalekosežnijim istorijskim procesima koji su formirali sudbinu naroda i narodnosti u takozvanoj jugoistočnoj Evropi; u svim tipičnim karakteristikama odslikava ih i položaj Slovenaca.

Naime, kada je sredinom XVIII veka egzistencijalna vizija sveta počela da dopire i na područje Slovenije, sobom je donosila niz pojava koje su do kraja XIX veka iz osnova promenile kulturnu svest. Linhartovom *Matičkom* (1790) slovenački čovek definitivno je postavljen u poziciju samostalnog, istorijskog subjekta, čime je postao etnička (nacionalna) jedinica kulturne volje, koja želi sama da dela, odlučuje i oblikuje. Subjekt koji je dobio obeležje samostalne istorijske jedinice postavljen je uz druge, već postojeće subjekte, ali i uz subjekte koji upravo nastaju, čime su određeni intenzitet i dimenzije njegovog duhovnog razvoja. Radanje takve jedinice je samo po sebi sadržalo kulturnopolitičke težnje, od kojih bi poneka mogla da se sasvim ispuni, i to pre svega težnja za slobodom, za individualnom zasnovanošću i delovanjem.

Snage koje su pri tome delovale nisu bile jednosmerne. Slovenački narod nije imao svoju državu, pošto je bio pod tuđom vlašću podeljen na veći broj upravnih jedinica, morao se stalno braniti od onarodovanja koja su u raznim vidovima pokušavala da onemoguće njegovo pravo na slobodu i sreću. Protiv težnje za slobodom, za individualnom zasnovanošću i delanjem pojavile su se težnje koje su slovenački subjekat zelele da pretvore u svoj objekt, što je dovelo do firmiranja nekih suštinskih tokova razvoja u slovenačkoj književnosti i kulturi.

Iz političkih i etničkih razloga, slovenačka etnička grupa se nije mogla normalno istorijski razvijati i društveno raslojavati. Svaka njena aktivnost unapred je onemogućena, moguća širina zamisli bila je pod težinom odnosa prinudena da se ograniči na osnovno udruživanje i odbranu naroda kao istorijskog subjekta. Kako nije bilo čvrste društvene strukture, u centar napora za odbranu etničkog identiteta Slovenaca dospela je kultura. Ona je postala osnova, smisao i centar slovenačkog postojanja. Josip Stritar je 1866. godine u tom duhu napisao: »Ponovo smemo da kažemo da je i naš Prešern jedan od onih izabranika čijim posredstvom se na zemlji otkriva rajska lepota, nebeska poezija. Ako bi se narodi pozvali pred sud da podnesu račune o tome kako su konstili talente koje imaju, kako su i koliko uzeli učešće u celokupnoj ljudskoj kulturi, u tom slučaju slovenački narod bi se bez straha mogao pokazati pred svima malom knjigom koja se zove: Prešernova poezija«.

Društveno ostvarivanje umetničkog dela iskazao je France Prešern u *Sonetnom vencu*:

»Nebeske sile kad bi nastojale
da djeca Kranja novom stazom krenu,
i svi Slovenci s njima da se prenu,
te Orfeja nam s našom pjesmom dale!
Da srce nam za slavu doma gane,
da raspri naše stare i suzbije,
Sloveniji da slogom protka dane...»

Iz navedenih stihova može se videti da poezija ima moć ujedinjenja naroda i orferjsku ulogu. Literatura (kultura) je instrument naroda, pa svoj pravi smisao dobija samo ako njem služi. Njen dublji razlog nije u njoj samoj, svoj smisao i svoju zasnovanost dobija izvan sebe, u nekoj posebnoj suštini koja može biti duh, Bog, priroda, materija ili istorijski interes. Kultura, dakle, ne iskazuje istinu o određenom istorijskom trenutku, nego je ona funkcija opštih i apsolutnih vrednosti. Takav osnovni položaj otkrivaju kako Prešernov sonet, tako i Stritarova esejistički iskazana misao. Put slovenačke kulture bio je put ostvarivanja objektivno priznatih vrednosti (etičkih) kategorija. Zato je razumljivo da je, na užem području, nastao spor između literature kao mita i literature kao izraza istine. Na osnovu vladajućih normi, autor i delo su ulazili u sastav stalnih kulturnih vrednosti; sve drugo, što je izražavalo nepotpunost vremena, odnosno istinitost istorijskog položaja, proglašavano je za pesimističko, razjedinjavajuće, lično i nepoželjno. Istorija slovenačke kulture između Linhartovog *Matička* i Cankareve *Erotike* je neprestano susretanje tih dveju premisa, iz čega proizilazi – za ono vreme karakteristična – slovenačka kulturnopolitička i književna dinamika.

U skladu s opisanim duhovnim položajem je i tematski raspon slovenačke književnosti u vreme u kojem se govori. Već od samog početka u prvi plan dolazi subjekt koji želi da postane supstanca ili nešto objektivno. Veliki literarni duhovi su misaono anticipirali svoju istoriju, koju realno nije ni bilo moguće zajedno izživeti u celini. Spomenuti subjekt bio je zasnovan i opredeljen u *Matičku*. Optimistički aktivizam vodio ga je želji za samoostvarivanjem. U sebi je nosio viziju koja je želela da menja svet, najpre u korist sveta samog, a zatim i u korist onog koji ga menja. Slovenačka realistička proza dodala je tome i motiv društvenog uspona. Tema arivizma je samo retko dovela do društvenog afirmisanja; mnogo je češće njen junak u sebi ili izvan sebe doživljavao potpuni slom. Svet kulture, za kojim su ti junaci težili, bio je svet ostvarene suštine i sklada. Sva ta kultura je zato potpuno pregledna, razumljiva, normalna, dovoljno zasnovana i precizno motivirana. Njen subjekt treba da se u njoj pomiri, prečisti i dobije dublji uvid u smisao događanja i katastrofa oko sebe. Kako je kultura bila funkcija univerzalnih i apsolutnih vrednosti, u ustrojstvu sveta i događaja koje je izražavala nije bilo ničeg neobičnog niti zaista začudujućeg. Njeni procesi odražavaju zakonitosti našeg (nacionalnog) kulturnog pokreta, a istovremeno su i veza s evropskim i svetskim istorijskim procesima. Opisane duhovne i društveno-istorijske komponente dovele su do posebnog načina opštenja među različitim kulturnim, istorijskim i književnim subjektima; iz toga, kao najočiglednija posledica, proizilazi da je svaka kulturna formacija u slovenačkoj istoriji više proces nego realizacija, ali je, i uprkos tome, u svakoj, moguće naći tipične znake potrebne za određivanje kulturno-istorijskih razdoblja. U svakoj od njih vidi se neka suprotnost i zapaža razvoj koji pored važećeg automatizirano konstrukcionog principa postavlja novi, taj novi koristi i širi do maksimuma, da bi ga ponovo okoštalo i time prouzrokovao nastajanje novog konstrukcionog principa.

U takvoj situaciji razumljivo je da se i slovenačka i jugoslovenska misao o kulturi kretala u zacrtanim egzistencijalnim i istorijskim okvirima. Iz opisanih premisa proizilaze i tekstovi u ovoj knjizi, bar najveći deo njih, u kojima nije moguće predviđati tradicionalne i objektivno uslovljene osnove. Tek je u novije vreme došlo do inovacija koje suštinski menjaju zamisao kulturnološkog znanja, čime i to područje društvenog života osavremenjavaju i aktualizuju u svim njegovim dimenzijama. Interesovanje za kulturu, koje se probudilo u poslednjim godinama i koje je u sadašnjem trenutku izuzetno živo, može se pripisati potesima kojima obiluje istorija savremenog sveta.

Jedna od glavnih komponenti današnje svetske situacije je mnogostruko političko i socijalno buđenje. Pojedinačni i grupni subjekti osećaju izvornu potrebu da se politički definišu, čime otvaraju vrata ideološkim sadržajima koji formiraju svakodnevni život. Povećala se pismenost, što je dovelo do veće osetljivosti za politička pitanja i do promene oblika ponašanja. Urbanizacija je dovela do sakupljanja mnoštva ljudi na jednom mestu; ti ljudi su izgubili svoje ranije korene, dok istovremeno osećaju neizmernu potrebu da usvoje nove obrasce pripadnosti i ponašanja. U vezi s tim je i demografski faktor koji se karakteriše nepojmljivom eksplozijom broja stanovništva. Između 1900 i 1950. godine čovečanstvo se povećalo za nekih 900 miliona, dok će se do 2000. godine povećati za najmanje 3,5 milijardi ljudi. Većina stanovnika Zemlje živeće u državama takozvanog trećeg sveta. Zapadni svet već danas predstavlja manjinu, a krajem XX veka biće smanjen na jedva 20% celokupnog stanovništva Zemlje. Vitalne snage koje se ispoljavaju pred našim očima su dakle sledeće: većina stanovništva je mlada, siromašna, politički probudena, koncentrisana u urbanim centrima i podložna masovnom mobiliziranju. Politička prestruktura zahteva ekonomske promene: već se danas pojavljuju industrijski centri koji ugrožavaju tehnološku nadmoć starih industrijski razvijenih zemalja (Koreja, Brazil, jugoistočna Azija). Svet je očigledno napustio obale na kojima je do sada živeo i uputio se ka novim, koje za sada više naslućuje no što zna gde su i kakve treba da budu. Posledica toga je da čovek gubi vezu sa zajedničkom prošlašću i sve intenzivnije traži zajedničku budućnost. Svet traži okvire koji će ostvariti težnju za ljudskom slobodom i pravdom, a taj zahtev, po pravilu, mimoilazi za padnoevropske predstave o vrednostima koje je evropocentrižam nudio kao univerzalne. Otkrilo se, naime, da je zapadnoevropski pojam sreće samo sinonim za povećanje količine materijalnih dobara. Savremenik se našao u praznom prostoru, u kojem se već rodila zajednička svest o tome da treba pronaći neki unutrašnji i dublji smisao života, koji bi bio nadređen beskrajnom vegetiranju, jelu, piću i tehničkim čudesima koja ga okružuju kod kuće i na radnom mestu. Iz filosofske antropologije znamo da čovekove potrebe mogu biti egzistencijalne i esencijalne. Prema takvoj klasifikaciji, egzistencijalne potrebe pojedincu koriste za zadovoljavanje materijalnih zahteva, kao što su psihofizičke i biološko-socijalne potrebe (hrana, razmnožavanje, bezbednost individue i grupe). Esencijalne potrebe izviru iz jedinstvene i neponovljive čovekove suštine koja nije unapred data, nego nastaje u procesu rastejanja i prerastanja pukih egzistencijalnih potreba. Među njima su najuočljivije potrebe koje proizilaze iz saznanjih, etičkih i estetskih težnji, i vrednosti koje su ili iz njih izvedene, ili s njima usklađene. Egzistencijalne potrebe su, posebno u razvijenim zemljama, prerasle u potrošačku etiku, koja se karakteriše vulgarnim materijalizmom i grubim komercijalizmom. Neki znaci pokazuju da je čovek postao svestan uništavajuće praznine u kakvoj je živeo. Egzistencijalne potrebe, doduše, ne moraju da odumru, ali pošto se povećalo interesovanje za esencijalnu suštinu života, svakako se radi o pozitivnom obrtu koji ponovo pokušava da uspostavi vezu s duhovnim. Čovek traži sklad između jednog i drugog, taj sklad mu ne može ponuditi religija, pa se svest savremenika sve više okreće prema kulturi. U njoj se traži oslonac za življenje u koja bi pojedinac iskazivao visoku moralnu svest, dok bi istovremeno delao pod suncem prava na to da svoje ljudske dimenzije može da ostvaruje u dijalektičkom sukobu mišljenja, stavova i vrednosti. Iz tih razloga su, kako se bar čini, pojam i sadržina kulture postali planetarni problem koji se tiče svakog pojedinca (de te fabula narratur).

II

Klasici marksizma se slažu u premisi da je kultura relativno nezavisno područje ljudskog delovanja. Takozvana duhovna nadgradnja nije puki automatski refleks ekonomskog položaja; ljudi u datim okolnostima sami stvaraju svoju kulturu, pri čemu je ekonomski faktor samo jedan od najznačajnijih.

jih. Ekonomija, dakle, nije jedini stvarni uslov kulture; kultura aktivnost čoveka uslovljena je uzajamnim dejstvom društvenog i subjektivnog faktora. Konceptije o kulturi su po svojoj prirodi drukčije od političkih ili socijalnih. V. I. Lenjin izričito kaže da se politička pobjeda može izvojevati za nekoliko nedelja, dok je za pobjedu u kulturi, zbog njene prirode, "potrebno više vremena, i na takav duži rok se treba pripremiti, treba oceniti svoje delo i pomiriti se s tim da će se morati pokazati najveća ustrajnost, doslednost i sistematičnost". Istorijski zbiljanja po toj koncepciji odvijaju se sledećim redosledom: politički, socijalni i kulturni nivo, što bi za jugoslovensko područje značilo da smo, posle narodnooslobodilačkog rata i socijalističkog samoupravljanja – koji predstavljaju politički i socijalnu dimenziju problema – pravno sada u središtu kulturne problematike.

Istorijski trenutak nalaže da aktualiziramo dva značajna korektiva, koji iz baštine klasika marksizma moraju da utiču i na naše teorijsko raščlanjivanje i praktična rešenja. Karl Marks je (u *Uvodu u kritiku političke ekonomije*) napisao tezu koja je kasnije često citirana – tezu o grčkom epu i grčkoj umetnosti; naglasio je da se ne radi o pitanju kako treba shvatiti uslovljenost te umetnosti društvenim kontekstom, nego da teškoće nastaju tek onda kad saznamo "da su grčka umetnost i grčki ep za nas još uvek umetničko zadovoljstvo i da, u izvesnom smislu, još uvek predstavljaju pravilo i nedotičan uzor". U vezi s ovom tezom nije toliko značajno pitanje o sadašnjem trenutku u istorijskoj prošlosti, nego se radi o misli da je celokupna kulturna tradicija koju je čovečanstvo postiglo još uvek prisutna u savremenom čoveku, što znači da se govori o continuumu koji se svakog trenutka može aktualizovati, pa ga zbog toga treba tematizirati i na nivou naučne refleksije. Lenjinova misao je u ovakvom sklopu radikalno pragmatična i zbog toga prakseološki jasna. Kad Lenjin govori o potrebi za novom, proleterskom kulturom, čvrsto verujemo da je nju moguće izgraditi "samo na osnovu tačnog poznavanja kulture koja je ostvarena u celokupnom razvitku čovečanstva", čemu pripada i pojam "prerađivanja", što nedvosmisleno predstavlja problem aktualizacije onih vrednosti tradicije koje su postale građa od koje je sačinjen istorijski napredak.

Drugi korektiv, u suprotnosti s genetičko-istorijskim, je individualne prirode. K. Marks je (u *Ekonomsko-filosofskim rukopisima*) konstatovao da nemuzikalnom uhu ni najlepša muzika ne znači ništa; muzika u ovom slučaju nije predmet pojedinca s nemuzikalnim uhom, jer "moj predmet može biti samo afirmacija jedne od mojih osobina", što znači da "moja osobina postoji samo kao subjektivna sposobnost". Smisao koji čovek u nečem otkriva je u direktnoj srazmeri s odgovarajućim subjektivnim osećanjem, jer "uporedo s odgovarajuće razvijenim bogatstvom ljudskog postojanja delimično se oblikuje i delimično nastaje bogatstvo subjektivne čovekove sposobnosti doživljavanja". Premisa zapostavlja pitanje o tome kako je moguće pretvoriti nemuzikalne uši u muzikalne ili, uopšteno govoreći, kako je moguće povećati nivo subjektivne sposobnosti za estetsko osećanje. Lenjin je nekulturno smatrao za bolest koju "nije moguće izlečiti vojničkim pobeđama ili političkim promenama", a u borbu s tom bolešću poslao je kulturne (i prosvetne) radnike. Njihova uloga ima poseban društveni značaj i zbog toga što zahteva "mnogo stvaralačke veštine", mnogo znanja i instinktivnu taktičnost. Tuda nam je misao o naglašavanju bilo kakvog pojedinog sistema ili rešavanja zadatka pomoću nekoliko odluka. Pitanja umetnosti i kulture su "najneprikladnija za mehaničko ujednačavanje, nivelisanje, za prevlast većina nad manjinom. Na tom području, bez sumnje, treba ostaviti širok prostor za lični podstrek, individualne sklonosti, za misao i fantaziju, za oblik i sadržinu. O tome, naravno, ne može biti nedoumice, što nas vodi na zaključak koji se sastoji u saznanju da se književni deo partijskih zadataka proletarijata ne može šablonski poistovetiti s drugim područjima koja se tiču proleterske partije" (*Partijska organizacija i partijska književnost*).

Na ovom mestu u raspravu treba uvesti humanistički obrazovanog radnika u kulturi i prosvete, koji u prvom redu ima neke sasvim konkretne teorijske i praktične zadatke. Za razumevanje tog pitanja potrebno je načiniti kratak ekskurs u istorijsku i semantičku sadržinu pojma obrazovan (školan) čovek, odnosno intelektualac. Latinski etimom *intelligentia* je deverbativna izvedenica od glagola *intellego*, sastavljenog od *lego*, čije je prvobitno značenje *birati između (više stvari)*. Pojam je još u klasičnom vremenu od konkretne predstave prešao u apstraktnu; u srednjem veku umekšan je korenski samoglasnik (otud *intelligens, intelligentia*), što je krajem XVIII veka na nemačkom jezičkom području upotrebljavano u obliku *intelligent, Intelligenz, Intellekt*; od tog oblika je ova reč, posebno posle marovske i julske revolucije, preuzeta u sve evropske jezike, da bi u drugoj polovini XIX veka postala jedan od najpoznatijih pokretača kulture i civilizacije. U to vreme je pojam inteligencije determinisan sledećim osobinama: akdemsko obrazovanje, profesionalna delatnost, intelektualna produktivnost, politička aktivnost, etička formiranost i izgrađen (filosofski) pogled na svet. Već je krajem XVIII veka A. N. C. Kondorse (Condorcet) govorio o inteligenciji kao o motoru istorije, čime je udario temelje optimizma u društvenom razvoju, čiji su nosioci obrazovani ljudi. Ogist Komt (Comte) je pojam intelektualca povezo s pojmom društvenosti (*sociabilite*), što sve govori o prosvetiteljskoj koncepciji o obrazovanom pojedincu, čiji je glavni zadatak da razvija humanu i kulturnu zajednicu. Snaga takvog čoveka proizilazi iz obrazovanja koje mu omogućava uvid u suštinu; takvi pojedini uvidi se nagomilavaju kao znanje, čime se čovečanstvo intelektualno i moralno potpunijava. U potpunijavanje ovog tipa polako dovodi do promene društvenih struktura; delovanje jakih intelektualaca je, naime, uporište kritičke svesti i naprednih ideja koje se u procesu obrazovanja pretvaraju u društvenu snagu, čime postaju izvor demokratizacije i intenziviranja kulturnih sadržaja.

Prosvetiteljsko povezivanje intelektualca s idejom društvenog napretka dobilo je nove dimenzije u delu J. G. Herdera, G. V. F. Hegela i H. Tena (Taine). U njihovim delima kvalitativno je nova premisa o obrazovanom čoveku koji svojom delatnošću treba da podstiče na to da postaju slobodni subjekti, koji u slobodnom delovanju ostvaruju dublji smisao istorije. Intelektualac koji, prema nekadašnjem shvatanju, stvari samo razume, u ovoj fazi dobija zadatak da u svojim bližnjim i u zajednici budi saznanja o suštini. Ta teza, nesumnjivo kapitalistički obojena, otvorila je pre svega pitanje takozvanog »četvrtog staleža«, koji je postao predmet interesovanja i posebnog rada. To je dovelo do razmišljanja o socijalnom statusu intelektualca, što je

postalo izuzetno aktuelno već osamdesetih godina prošlog veka. Pitanje je bilo posebno goruče u zapadnoevropskom socijalnom kontekstu, gde je bilo pokušaja da se umanju uloga inteligencije u radničkoj klasi i društvenim zbivanjima toga vremena. Ponekad je dolazilo do smanjivanja broja članova socijaldemokratske stranke iz obrazovanih krugova, što je bio očigledan dokaz misaonih deformacija. Inteligencija je shvatana kao posebna društvena klasa ili kao podvrsta građanske klase, o čemu ima dovoljno potvrda kod nemačkih i austrijskih socijaldemokrata, kod ruskih levičara i francuskih sindikalista (upor. dela K. Kauckog, P. Lafarga /Lafargue/ ili A. I. Stronjina).

Kraj sukoba i nejasnoća označio je nastup V. I. Lenjina. On je zastupao tezu da inteligencija uopšte nije posebna društvena klasa i podelio je celokupnu inteligenciju u tri grupe (radničku, malogradansku, građansku), dok je razvrstavanje po ovim grupama nije više prihvatilo mehaničke, genetičke ili biološke kriterijume, nego samo opredeljenje: biti za stvar proletarijata ili protiv nje. Time je došlo do načelnog preokreta u odgovarajućoj teoriji. Lenjin je, dalje, naglasio teorijsku ulogu inteligencije u radničkom pokretu koji, ako se zadovoljava samo ekonomskim ciljevima, dovodi u opasnost sopstvenu budućnost. Bez klasno svesnih snaga, kakve predstavljaju školovani i obrazovani kadrovi, radnički pokret je nepotpun; proletarijatu je potrebno političko, teorijsko i kulturno jezgro koje on ima u sebi vernoj inteligenciji. Dakle, uloga inteligencije je pre svega u tome da formira kritičku svest. Njena aktivnost upravo je naporan i pošten rad na formiranju takve svesti kojom će se smanjivati uloga konfuzne i folklorne svesti u društvu, koje će se time oslobađati i uzdizati do samosvesti.

Spomenuta ishodišta srećemo i u savremenoj jugoslovenskoj publicistici koja se bavi kulturom, što znači da to područje još nije doživelo radikalno naučno i društveno odgovarajuće promišljanje. Preovlađuje staro gledanje na kulturu, po kojem je ona izolovana kategorija koja može biti dostupna samo stvaralocima i izrazito profilisanim pojedincima. Tradicionalni institucionalni, etastički, dogmatički i kanonizirani oblici i vrednovanje kulture su se – uprkos svemu – našli u procepu između stereotipnog (nasleđenog) i novog (samoupravnog) konstituisanja. U tom procepu sukobljavaju se i prožimaju mnogi faktori od idejno pozitivnih napora da nazadnjačke isključivosti, od materijalnih mogućnosti do duhovne zaostalosti i lenjosti, od idealističkih stanovišta i vulgarnih tumačenja od političke i društvene aktivnosti. U tako nastalom međuprostoru kriterijumi vrednovanja su razlabavljeni, što je dovelo do potpunih besmislica u finansiranju i, što je još gore, do uveličavanja potpuno perifernih pojava. Vredna ostvarenja i predani radovi jedva da se sramežljivo i pominju, ili se čak i prečutkuju, dok minorne vrednosti u javnosti odjekuju kao dominantne. Za opšti društveni nivo važi da su samoupravni odnosi još suviše često slabo izdiferencirani, dok se na nivou kulture srećemo s elementarno nerazvijenim međuljudskim odnosima, kakvi su za drugu polovinu XX veka istinski anahronizam. U takvoj atmosferi dolazi do generalizacija, potcenjivanja, sektaštva, što sve predstavlja plodno tle za različite dogmatičke i nacionalističke rečivice.

U humanističkim naukama, posebno u istoriji književnosti i književnoj kritici, do nesporazuma dolazi upravo zato što deo umetničke teorije i većina pragmatične politike ne shvataju da stvaranje nije nešto astralno, i da ga nije moguće instrumentalizovati. Između apsolutnog samozadovoljstva i vulgarne aplikacije je prostor u kojem i umetnost i kultura jedino mogu da žive. O tom prostoru su mnogi poznati savremeni stvaraloci izrekli nekoliko suštinskih misli. E. Jonesku (Ionesco) je, na primer, u jednom od intervjua izričito rekao: »Književnost ne može odgovoriti na suštinska pitanja savremenog čoveka. Ona ih samo postavlja... Usudujem se da kažem kako vidim svet... Umetničko delo ne govori ništa ako ne ide ispred trenutnih istina ili opsesija istorije, ako se ne slaže s nekom dubljom univerzalnošću.« Još je izričitiji Miroslav Krleža koji kaže: »Ako pisac želi da svoj posao časnou uradi, on mora imati mogućnost da bude nekakav otpadnik, čak i defetist u odnosu prema državi i instituciji, prema naciji i autoritetu. Negacija je njegov poročni oblik shvatanja sveta. Samo onaj koji sazna i prihvati ovu istinu može stvarno da pomogne piscu, odnosno umetnosti...« Slično mišljenje ima i Alberto Moravija (Moravia): »Između mene i stvarnosti je uvek bila dijafragma književnosti. Kad sam pisao, nikad nisam pomošljao na to da činim nešto što je izvan književnosti. U životu je, pak, drukčije.« Na pitanje o suštini umetnosti ovaj veliki italijanski pisac odgovara: »Umetnost je u suprotnosti s društvom, i upravo u tome je njena društvena uloga.«

Moravijin paradoks (biti protiv društva da bi imao društvenu ulogu) veoma tačno određuje suštinu problema. Umetnost, naime, izražava neke istine koje ne može izraziti nijedna druga čovekova aktivnost, ali to čini na način koji je specifičan samo za nju. Te istine su, po pravilu, fundamentalne spoznaje o čovekovom položaju u istoriji, što – drugim rečima – znači da se i u umetnosti radi o takvim kulturološkim problemima koji su od primarnog značaja za čoveka uopšte.

Znamo za naučne argumente koji govore u prilog umetnosti i kulturi i o nenoj ulozi u obrazovanju svih ljudi. Američki psiholog J. Hjuston (Houston) ustanovio je već za decu u najranijoj razvojnoj fazi da su bez umetničko-obrazovnog programa automatski odvojena od većine puteva koji bi im omogućili da razumeju svet. Mozgovi dece kojoj je to onemogućeno sistematski se oštećuju, pa ta deca kao ličnosti ostaju bez vaspitanja (pre svega im nedostaje koherentan tok memorije, ideja, kontekst, metafora i informacija). Sličnu misao za čovečanstvo u celini je već 1802. godine iskazao A. L. Šlecer (Schlöhzer), kad je (u uvodu za *Nestorovu hroniku*) napisao: »Još se nijedan narod na svetu nije oslobodio od varvarstva pomoću matematike; priroda ne može da promeni svoj tok, pa su zato stari Grci i Rimljani, Italijani, Francuzi, Englezi i Nemci postali kulturni uz pomoć lepih umetnosti i nauka, uz podsticaj pisaca i pesnika.«

III

Kultura kao najbolji izraz humanističkih stremljenja je, po opštem mišljenju, celina napora, aktivnosti, misaonih traganja, mašte, intuicije i sličnog pomoću čega pojedinac, socijalna grupa ili ceo narod sagledava, vrednuje i zasniva svoje postojanje i svoj napredak. Iz toga proizilazi da je u vezi s duhovnom kulturom (K. Marks je naziva »duhovnom proizvodnjom«) u okviru nekog nacionalnog identiteta neophodno razlikovati i takozvani kulturni entitet; nacionalni identitet i kulturni entitet, naime, zajedno čine svojevrsno

dijalektičko jedinstvo. Prvi pojam se može automatski izjednačiti s drugim, ali se to ređe dešava. Naime, jednom kulturnom entitetu možemo pridodati više posebnih nacionalnih identiteta (nacionaliteta); zato, na primer, govorimo o evropskoj kulturi zapadnog ili istočnog kruga, dok je islamska kultura posebna celina koja povezuje vrlo široka geografska prostiranja. U Jugoslaviji treba, uz nesumnjivu kulturnu identičnost svih naroda i narodnosti, uzimati u obzir i nastajanje drugog (jugoslovenskog) entiteta, što zahteva razlikovanje dvaju nivoa: nivoa različitosti i nivoa zajedništva. Upravo je na tom području moguće pratiti interesantne procese univerzalizacije kulture, što je, svakako, razvoj čije su posledice još uvek obavijene maglom budućnosti. Civilizacija se na našem tlu uvek razvijala konvergentnim dejstvom geografije, istorije i etnosa, i isto je tako stalno težila za tim da svesnom voljom i kreativnim naporom savladuje determinizme, što joj je omogućavalo da se ostvaruje i kao kultura u okviru naroda i narodnosti koji žive u granicama Jugoslavije. Tako su naši narodi i narodnosti u praksi potvrdili sledeću Lenjinovu misao: »Kultura bez nacionalne forme je besmislica. Internacionalne ideje mogu radničkoj klasi postati bliske samo ako su prilagođene jeziku kojim radnik govori i konkretnim nacionalnim uslovima u kojima radnik živi«. Ovu misao treba prihvatiti kao osnovu za proces o kojem isti autor daje još podrobnija objašnjenja: »Samo rad na ovoj osnovi i u tom smeru (prihvatanje i preradivanje svega vrednog), oživljen praktičnim iskustvom diktature proletarijata i njegovom borbom protiv bilo kakve eksploatacije, može se smatrati za razvijanje stvarne proleterske (socijalističke) kulture«.

Ako želimo da opisani proces ne ostane u krugu lažnih problema, moraćemo da sve više shvatamo da pogrešni zahvati na polju kulture dovode u pitanje marksistički koncept, koji je po svojoj suštini slobodan, samostalan i kreativan. Prvi korak ka tome je istinski slobodan dijalog, u kojem se misao sagovornika zaista sluša i čuje. Razvoj kulture je, naime, proces koji se odvija kroz mnoštvo lažnih predstava, čije je ne stajanje uslovljeno nizom razgovora i razmišljanja. Pravo na istinu pretpostavlja i pravo na skeptičnost, pa i na zabludu, čorsokak, na misaonu avanturu, a nikako prokletstvo onih koji žele da misle svojom glavom. Ukratko: radi se o onom ljudskom habitusu i moralnom dostojanstvu koje sadrži misao Edvarda Kardašela: »Sreću čoveku ne može doneti ni država, ni sistem, ni politička partija«. Upravo zato nema razloga da se u kulturi ne razvija svestrana kritika, jer bez nje, što znači bez dvoumljenja i borbe, nije moguće doći do istine o sebi, do mišljenja koje jeste istina i do mudrosti naših odluka koje treba da budu izraz zrelosti i odgovornosti.

Kritika kulture, u današnjem smislu te reči, razvila se još na ruševinama klasicizma. Ta je činjenica sama po sebi veoma značajna, jer je poznato da je upravo klasicistička stilska formacija u evropskim književnostima zapadnog kruga poslednja formacija koja je nastala na osnovu univerzalne, jedinstvene, nadvremenske i apsolutne norme. Posle tog period (kraj XVIII i početak XIX veka) istina sveta i suština kulture više se ne otkrivaju kao nešto što je jedinstveno i za sve obavezno, nego kao polivalentno središte koje omogućava, dozvoljava i, čak, zahteva vrlo heterogene metode. Te su metode, s aspekta sveta i kulture, uprkos svojoj raznovrsnosti, međusobno podjednako legitimne, pošto se ni kultura ni život ne mogu redukovati samo na jedan model. Zato se za kritiku kulture danas može naći samo vrlo široka i sasvim slobodna definicija, za koju važi to da je samo pomoću nje i u okviru nje nekako moguće povezati sve ono što se u poslednja dva veka na tom području dešavalo. U toj svetlosti, kritika kulture je pre svega stvaralačka pojava koja obuhvata dva sadržinska dela. Prvo, radi se o kritičarevom doživljaju kulturnog trenutka, ali taj doživljaj zavisi od životnih i kulturnih iskustava pojedinca, koja nazivamo kontekstom. Na osnovu takvog konteksta, što je drugi deo kritičareve aktivnosti, dolazi do tumačenja kulturnog položaja i njegovog vrednovanja.

Za navedeno shvatanje kritike kulture karakteristična su pre svega dva pojma, i to kritičar-subjekt i kontekst. Kad se kritičar bavi nekim kulturnim trenutkom da bi ga raščlanio u kulturološko pogledu, to znači da se on upušta u duhovnu aktivnost posebne vrste. Ta se aktivnost odnosi na istraživanje empirijskih veza među logički vidljivim pojavama, a istovremeno predstavlja i spekulativno izvođenje iz nekog celovitog pojmovnog sistema o životu i kulturi. Ovo je karakteristično za naučno proučavanje kulture, jer tako nešto, po tradiciji, tražimo samo od kulturologije, koja bi, po pravilu, trebalo da bude rezultat sistematske misaone refleksije. U tako usmerenom procesu najznačajniji činilac je takozvani lični ukus, što je samo popularniji izraz za ono što obično nazivamo kulturnim iskustvom. Ovo iskustvo se može izgraditi na osnovu neke filofske koncepcije, a po pravilu je, pre

svega, posledica obrazovanja, karaktera, estetske osetljivosti i tradicije koju je neko primio kao životnu atmosferu koja mu odgovara u najvećoj meri. Kritičarev doživljaj, dakle, uprkos svemu, prati pre svega svoje (subjektivne) ideje i izrasta iz navedenih osobina ličnosti.

Ovo što je upravo rečeno, naravno, ne znači da je subjektivnost doživljaja isto što i samovolja. Kritičarev doživljaj se, naime, zbiva i formira na osnovu njegovog celovitog životnog i kulturnog iskustva, što opet znači da se pojavljuje drugi činilac kritičarske aktivnosti, koji nazivamo kontekstom. Kritičar je, osim svoje individualne zasnovanosti, i društveno biće, što znači da u njemu zajedno sa subjektivnim elementima deluju i društvene veze, koje su se formirale u životnim iskustvima, kulturnoj tradiciji i umetničkom senzibilitetu. Svaki pojedinac se, u skladu s tim, uvek može naći u žiži svog vremena, što znači blizu onih pokretačkih snaga koje oblikuju buduću istoriju. Za dobrog kritičara kulture to je *conditio sine qua non*; on mora biti na nivou svog vremena i na nivou kulturnog trenutka. Taj nivo je, za njega, glavno merilo od kojega zavisi uspeh njegovog rada. U vezi s tim, trebalo bi stalno raščlajavati pojmove koji prate kritičarsku aktivnost. Kritika kulture, naime, sama sebi zatvara mogućnosti delovanja, ako nije stalno intelektualno otvorena i radoznala i ako istovremeno ne teži uspostavljanju kontakta sa sagovornikom. Te osobine bi trebalo da dođu do izražaja naročito onda kada se pri oceni kulturnih zbivanja ne poštuje specifičnost kritike kulture, nego se merila za ocenu uzimaju iz neke nauke, politike ili filosofije. Kultura je, naravno, područje čiju sadržinu proširuju i otvaraju nove interpretativne mogućnosti veoma različitih naučnih disciplina, ali se ni u kom slučaju ne bi smelo ići za shematičnom aplikacijom ili pokušajem kanonizacije, jer bi se time relativna samostalnost kulturnog dela pretvorila u epifenomen, a kulturološka kritika bi se preobrazila u svoju suprotnost – u apsolutnu dogmu.

Navedene premise upozoravaju na načelnu insuficijentnost naučne kritike u kulturi. Više je razloga za ovakvu konstataciju, ali najglavniji su u tradicionalnoj predstavi institucije i u nekim istorijskim nasleđenim međuljudskim navikama.

Prosečna kulturna institucija je, uprkos drukčijim deklarativnim izjavama, još uvek suviše slična strukturi atoma. To znači da se u okviru pojedinih kulturnih i naučnih disciplina skoro sve vrte oko jednog jezgra: to jezgro se jedino moglo konstituisati kao celovita aktivnost (subjekt). Saradnici kruže oko tog jezgra, oni su objekti čije su mogućnosti determinisane, a vrlo često čak i blokirane. Kultura i nauka su organizovane na načelu autonomije nosioca nekog područja ili discipline, u čijim je rukama i sva organizacija i sva kontrola takvog rada. Tako organizovana jezgra su se definisala i držala kao jedino moguć oblik i kao izvor kretanja. Ravnopravnost s drugim takvim oblicima moguća je samo onda kad se ne radi o istom radnom području, a inače su na snazi veoma stroga »pravila« po kojima se čovek pušta u arenu (ili iz nje izbacuje). Struktura je tako izravnanata da se s velikom verovatnoćom i uz formalno vrlo spretne razloge iz nje odstranjuju pre svega oni kojima je u glavi policentrična struktura. Ideja o policentričnoj strukturi počela se javljati zbog društvenih potreba koje se nisu zaustavile u XIX veku, zbog razvoja humanističkih nauka u svetu, koje su u metodološkom pogledu već odavno savladale pozitivističku organizaciju posla, kao i zbog opšteg razvitka čovečanstva, u kojem pojedinac više ne želi da ima sudbinu objekta, nego teži da se oslobodi i konstituiše sebe kao slobodnog. Veće evropske sredine s dužom kulturnom tradicijom su nedvosmisleno otkrile da je konflikt među kulturnim i naučnim radnicima sasvim nužan, ali je stvaralački samo onda kada predstavlja susret dve slobode.

Tradicionalni organizacijski lik nauke i kulture je već odavno otkrio svoju nedovoljnost. Kulturni i humanistički stručni rad je pretežno isparcelisan, iako je uz razgranatost savremene kulturne i istraživačke misli svaki dan sve jasnije da se individualni napori moraju usmeriti prema grupnim ciljevima, koji bi trebalo da budu koncipirani u potpunosti ravnopravnosti i slobodi. Brz razvoj savremenog života ruši autoritet, jer je svaki pojedinac u stalnoj brizi za proširenje svojih saznanja. Heliocentrična struktura je, bez sumnje, smetnja stvaralačkoj konkurenciji u kojoj bi vrednosti bile samo znanje i rad. Opređenje za novo, što znači za budućnost, prinuđeno je da razmišlja napre o takvim organizacionim oblicima koji mogu postati okvir za drukčije sadržaje.

Nije moguće tvrditi da dosadašnja praksa slične pojave još nije problematizirala i radikalizovala, ali se ona, uprkos tome, većim delom zadržavala samo na palijativnim zahvatima, koji bi tu i tamo dobili neku kozmetičku glazuru, više zato što je to zahtevao trenutak nego zbog svesti o stvarnoj istorijskoj potrebi. Pristalice tradicionalizma su tako – rado ili ne – prihvatile tezu o evoluciji, ali nisu uvidele da i ta teza objektivno potkopava njihove zamisli. Put evolucije je u svakodnevnoj praksi radoo ekscesna stanja (»afere« i »slučajeve«); način je bio pogrešan, jer je evolucija otklanjala posledice, pri čemu je uzrok ostajao nedirnut.

Neodgovarajuća organizacija kulturnih i naučnih institucija je u dobroj meri razlog što je kulturni i naučni prosek siv, zatvoren u elementarne i lokalne granice, što dovodi do zatvorenosti i rastrganosti komunikacija prema unutra i prema napolje. Protok iskustava unutar Jugoslavije i iz sveta previše je skroman, bez pravog misaonog provetranja se gubimo u nepodnošljivoj samodovoljnosti i samozadovoljstvu. Vrlo je malo novih ideja a mnogo reči, koje suviše često samo ponavljaju stare pojmove i zato su izvan stvarne prakse. Karakteristično je da u Sloveniji – za razliku od Hrvatske ili Srbije – nema pravih polemika, a ako se negde neka i pojavi, u njoj se ne radi o predmetu, nego o potcenjivanju i diskvalifikaciji pojedinca. A polemika je, kao što znamo, vazduh u kulturnoj atmosferi, ali je još važnije to da svaka prava polemika problematizira pre svega neku konvenciju, čime otvara nove horizonte. Takvih polemika nema, jer nije priznata vrednost dvoumljenja i borbe koju su pokrenuli ili usmerili neka ideja ili dublje opredeljenje. Svaki javni nastup te vrste ima, po pravilu, korene u privatnom ili intimnom, zbog čega preovladava stagnacija u kojoj se postojeće održava, uz veliku pomoć i u interesu institucija i pojedinaca.

Ovo razmišljanje se ovim približilo području koje nazivamo individualnim razlozima neefikasnosti kritike u kulturi. Mi Slovenci smo premlalo razmišljali o tome kakve su nam perspektive otvorile tradicija seljačkih buna i iskustva narodnoslobodilačke borbe. Naš duhovni prostor je skoro uvek bio podeljen na dobre Janeze i rdave Mihe, zbog čega još i danas ima recidiva ideologiziranja tamo gde bi bilo potrebno samo humaniziranje. Umesto

likovni prilozi na str 110, 131, 137, 145 i 154; mladen marinček

individualnih stvaralačkih stanovišta, u pozadini akcija se još isuviše često računa na autoritet, organizaciju ili državu; takvo ponašanje je rezultat sluganskog odnosa kakav je bio poželjan i na ceni samo u staljinizmu. M. Krleža je u vezi s tim napisao: »Skrivena snaga sudbonosne fraze o 'svetim stvarima domovine, boga, ubedenja ili principa je jedno od najmračnijih istorijskih strašila«. Za prostore slobode koje otvara socijalističko samoupravljanje, treba postati pre svega čovek čiji se etos meri odnosom prema drugom čoveku i čovečanstvu. Treba težiti za tim da ljudi koji su vodili oštru načelnu polemiku o stvarima mogu mirno i prijateljski sestiti i popiti šoljicu kafe ili čašicu pića. Kad bi bio dostignut taj stepen međusobnih odnosa, ne bi više bilo potrebno da onaj koji ima ma kakvu društvenu moć, onemogućava onog koji tu moć nema. U istoriji je svaka nova misao dolazila do izražaja uz otvore i teškoće, dok joj kod nas na putu stoji trenutno etiketiranje i potiskivanje na rub zbivanja. Potreban nam je normalan sukob mišljenja, a vrlo često se radi o obračunima koji nemaju nikakve veze s mišljenjem, zbog čega dovode do resignacije i niza pratećih pojava koje spadaju u patopsihologiju. Potrebna je ljudska mera i odlučujući su radni rezultati, što oboje stoje na putu birokratiziranom establišmentu koji je institucionalno zaštićen i stvarno predstavlja otpor kritičkom mišljenju.

Zbog toga je razumljivo što se i veoma pametne konstatacije i lucidne misli ne ostvaruju onako kako bi mogle ili morale, nego se konvencionaliziraju. Takve konvencije ulaze u udžbenike, čovek ih prihvata kao aksiome, pomoću njih stvara svoje misaone kalupe i pojmove stereotipe koji uništavaju upravo njegovu kritičnost i stvaralaštvo. Valjda se samo još u Sloveniji mogu sresti pojedinci koji tačno i podrobno znaju šta je »prava« nauka. Obično se radi o uskom pozitivističkom shvatanju izgrađenom na podacima i napomenama, pri čemu često ne postoji nikakva hijerarhija podataka, napomenama koje popularno nazivamo »fusnotama«, a koje se ponekad zaista pišu – nogom. Današnji pojam kulturoloških nauka je, naravno, sasvim drukčiji. M. M. Lotman je, na primer, napisao: »Dakle, zadatka nauke je – pravilno postavljanje pitanja« (*Analiz poetskoga teksta*, Leningrad 1972). M. Solar je to iskazao još više deciderano: »Sadašnje stanje nauke o književnosti zaista ne liči na 'uređenu nauku' u smislu onih nauka koje važe ili su važile za egzemplarne. To, naravno, nikako ne znači da savremeno proučavanje književnosti nije u tolikoj meri naučno usmereno da na njega ne možemo gledati, ako ga uzmemo u celini, kao na 'nauku u nastajanju'. Naučnost savremene nauke o književnosti je, naime, omogućena upravo onim što se na prvi pogled čini kao nedostatak naučnosti: omogućena je zbog dominacije metodoloških nad svim drugim pitanjima i insistiranjem na jedino i samo onim pitanjima koja je u načelu moguće rešavati« (u studiji *Osnovi nauke o književnosti*). Subjekt ovog pasusa se bez dvoumljenja može proširiti s književnosti na nauku u celini. Tako zacrtan prostor individualnih sloboda, ljudskog strpljenja i prijemčivosti za koherentnost teza, verovatno bi dopuštao normalnije funkcionisanje međuljudskih odnosa u struci i dinamičniju, a time i izrazito stvaralačku, fluktuaciju misli.

IV

Kad govorimo o lutanju u tami, što bi trebalo da bude metafora za nekoliko očiglednih osobina današnje kulture i govor o njoj, sigurno da ne bacamo svu krivicu za njen položaj – koji očigledno nije onakav kakav bi trebalo da bude – na pojedince. Verovatno nije pogrešna misao da savremena kulturna zbivanja razjedaju dve krize, i to kriza stabilnosti i kriza humanističkih nauka. Obe krize predstavljaju udeo sveta u sadašnjem trenutku, a kod nas su, samo zbog posebne istorije i specifične tradicije, više radikalizirane, zbog čega dovode do sudbonosnijih odnosa i opasnijih posledica. Pomeranje s takvog stanja je zacrtano u društveno-političkim vizijama koje su trenutno daleko ispred prakse u kulturi. Duhovno patuljasta vegetacija teorije i kulture onemogućava prodor invencije i raskošnost duha koji u svom razvoju mora imati mogućnost za čar novog. Mnoge misli i mnogi stavovi imaju miris herbarijuma, jer iza njih stoji autocenzura duha koji se stiska u tesne kalupe iz straha da ne se spotakne u zamisljenoj službenoj kolotečini misli ili izraza. Umesto jasnoće duha često vlada strah od neobičnog i provokativnog, što inhibira misao i glača savest do te mere da može da proizvodi sasvim stereotipno i banalno. Suva destilacija duha ima za posledicu opštu sličnost koja isključuje postojanje i razmah individualne duhov-

nosti. Ali istorijska iskustva pokazuju da nije preporučljivo meriti pamet godinama radnog staža ili službenim statusom, i da su talenti koje je progutala pomrčina doveli do deficijentnosti u razviku nauke i kulture. K. Marks, na koga se svi rado pozivamo, napisao je, između ostalog, i sledeće: »Vi se divite zanosnoj raznovrsnosti i neiscrpnom bogatstvu prirode. Vi ne tražite da ruža miriše kao ljubičica, dok ono što je najbogatije, duh, treba da se ispoljava samo na jedan način. Ja sam humorist, ali zakon predviđa da treba pisati stvarno. Ja sam ljut, a zakon propisuje da moj stil mora biti skroman. *Sivo u sivom* je jedina opravdana boja slobode. Svaka kap rose u kojoj se ogleda sunce svetli u neiscrpnj igri boja, ali sunce duha – pa ma u kolikom broju pojedinaca i predmeta se prelama – moralo bi dati uvek samo jednu, samo *službenu* boju! Suštinski oblik duha je vedrina, svetlost, a vi senku predstavljate kao pojavu koja njemu najviše odgovara; duh treba da se kreće odeven samo u crno, mada među cvećem nema nijednog crnog cveta. Suština duha je *uvek samo stvarnost*, a šta vi prikazujete kao njegovog jezgro? Skromnost« (Marks – Engels, *O književnosti i umetnosti*, Beograd 1960).

Pitanja o kojima je bilo reči utoliko su teža što brz razvoj nauke i tehnike donosi dramatične promene u savremeni ekonomski i politički život. U takvom razvoju ekonomske i društvene vrednosti ostaju više ili manje konzervativno – statične i zaostaju za savremenom stvarnošću sveta. Stručnjacima koji se bave tim pitanjima postalo je jasno da je čovečanstvu potrebna nova, što znači humanistička, politička, ekonomska i samoupravna kultura, koja bi trebalo da bude skladno razvijena i u teoriji i u praksi. Vrlo je važno da se zna kako treba proizvoditi, deliti i raspoređivati materijalna i duhovna dobra, ali je odlučujuće da se ima u svesti to da je samo kulturni razvoj čovečanstva uslov za individualnu i kolektivnu sreću. Napredak ljudske zajednice zavisi od fizioloških, psiholoških, ekonomskih, političkih i ekoloških činilaca, a kvalitet tog napretka uslovljen je pre svega bogatstvom individualne i kolektivne svesti ljudi koji su stvarni nosioci svakog društvenog procesa koji želi da bude integralan i istorijski plodan. Ljudi su istovremeno i dijalektička veza između duhovne, umne i fizičke energije. Što je viši stepen individualne i društvene svesti u duhovnoj i mentalnoj sferi, jasnija je svest o zakonima prirode, a njihova praktična primena je efikasnija. Te se težnje oslanjaju na svest koja treba da stvara budućnost i da bude sposobna da je i usmerava. Većim učešćem čovekovog stvaralačkog rada u sastavu celokupnog aktivnog radnog potencijala podiže se i kvalitativni nivo odgovarajuće civilizacije. Na taj je aksiom mislio B. Zupančič kad je predlagao marksističko antropološko shvatanje kulture s trinomom akcije čovek – rad – kultura. Kulturni i naučno-humanistički napori spadaju, po K. Marksu, u takozvani univerzalni rad, koji u današnjem svetu može biti samo multidisciplinarni. Njegov je zadatak nagomilavanje spoznaja o prirodi čoveka, posebno podsticanje stvaralačkih energija koje bi gradile sutašnji svet etike i kosmičke (planetarne) svesti. Humanistički i kulturno oblikovana čovekova svest je, dakle, jedini tvorac znanja koji obogaćuje čovečanstvo, društvo i civilizaciju. Naime, poznat je paradoks da niži stepen individualne i kolektivne svesti povećava količinu proizvodnje i upotrebu znanja, što je i za ljude i za društvo negativno.

Ž. Ž. Ruso (J. J. Rousseau) je 10. avgusta 1755. godine u pismu Volteru (Voltaire) napisao da su za neurednosti i zlo u ljudskom društvu krive zablude koje, u celini uzevši, donose više štete nego neznanje. Na području kulture danas je malo znanja, nešto je više neznanja, a najmnogobrojnije su još uvek zablude. Iskustva opšte teorije i prakse koja su – naročito u poslednje vreme – zaživela u nekim društveno-političkim i programskim opredeljenjima, samo se sporo pretaju u praksu. Isuviše smo malo svesni toga da je proces čovekove evolucije, u stvari, stalno preobražavanje stvaralačke energije pojedinca u viši stepen svesti, svesti u znanje, a znanja u aktivnost. Odnosi koji vladaju među potencijalno stvaralačkom energijom, stepenom svesti i kvalitetom znanja određuju kvalitet čovekove ekonomsko-političke i samoupravne aktivnosti, a istovremeno i vrednost čovekovog života. Zbog toga još i danas u svetu važi maksima: potpuni društveni život ne sačinjavaju samo kvalitetne prirodne, tehničke i medicinske discipline, nego pre svega višeslojna, razvijena i otvorena kultura. Ona je jedina koja u današnje vreme može predstavljati ono vezivno tkivo koje konstituiše neki organizam, daje mu oblik i omogućava njegovo smisaono funkcionisanje. Za postizanje tog cilja trebalo bi da za one koji planiraju i usmeravaju kulturu važi saznanje do kojeg je došao H. G. Gadamer, koji je (u delu *Wahrheit und Methode*) napisao: »Ko nema svoj pogled, čovek je koji ne gleda dovoljno daleko i koji ocenjuje samo ono što mu je dovoljno blizu. Imati svoj pogled, nasuprot tome, znači: ne biti ograničen samo na ono najbliže, nego biti sposoban da se gleda i izvan toga. Ko ima svoj pogled, on zna značenje svih stvari unutar njega, ume da ih pravilno oceni sa aspekta njihove bliskosti ili udaljenosti prema njihovoj veličini ili minornosti«. Takav pogled može se formirati na osnovu iskustava kulturne tradicije; između istorije i savremenosti dolazi do kontakta o kojem isti autor kaže: »U delovanju tradicije takvo se stapanje stalno ostvaruje. U njoj, naime, staro i novo uvek iznava izrastaju u živu delotvornost, a pri tome ni staro ni novo tradiciju ne mogu prisvajati«. Savremeno razumevanje kulturoloških procesa biće dublje ako stalno budemo svesni toga šta je kultura bila u prošlosti, a šta može da znači za svet sutrašnjice. Zbog toga je ovaj izbor reprezentativne jugoslovenske kulturološke esejske podeljen na problematiku pojma, dimenzija i perspektiva kulture, što bi – u svakoj grupi posebno – trebalo da olakša pregled dosadašnjeg i utemelji osnove budućeg.

Sa slovenačkog preveo: Jaroslav Turčan

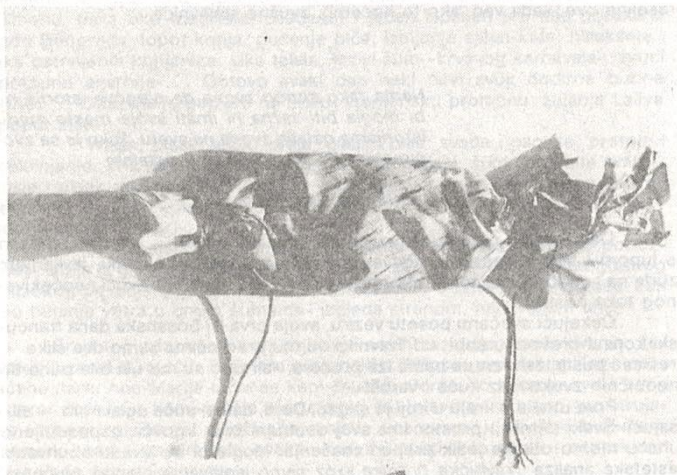
NAPOMENE PREVODIOCA

* Ovaj rad predstavlja uvodni tekst u knjizi »Eseji o kulturi«, koju je na slovenačkom jeziku izdala Cankarjeva založba u Ljubljani 1981. godine; izbor eseja je sačinio i knjigu priredio Jože Pogacnik.

** Prepev Gustava Krkleca, objavljen u *Čitanci za I razred zajedničkog srednjeg vaspitanja i obrazovanja*, Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad 1980.

*** Videti prvu napomenu.

**** Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, izdavački centar »Komunist«, Beograd 1977, str. 10.

Ilkovni prilozii na stranama: 111, 115, 151, 155 i na zadnjoj strani: jožef klačič